

A XVI. század ungarescái

A XVI. század magyar irodalmában az ungaresca-elv még annyira sem tűnik „magyaros” karakterjegynek, mint a zenében. Sőt: a jelenleg ismert szövegtörzsekben szinte csak néhány alfaját ismerhetjük fel, s többségében ezek sem letisztult, sokkal inkább „kísérleti” állapotban szerepelnek. A korszak verskultúráját az izometrikus és izorímes strófák uralják, a fejlődés főként ezeken a formákon *belül* zajlik, nem jellemző a *külső* dimenziók keresése. Nagyon tanulságos a Balassi-strófa látszat-heterometriájának problémaköre, melyet SZIGETI Csaba¹ és HORVÁTH Iván elemzett részletesen. Reneszánsz költészetünk legjellemzőbb formája, a 6, 6, 7 | 6, 6, 7 | 6, 6, 7-es (a század végén már egyértelműen *aab* | *ccb* | *ddb* rímelésű) versszak típus valójában 3×19-es elődjének, a nagysor végi bokorrímekekre épülő Lucretia-strófának besorolását örökli. Viselkedése, s ebből következő közismertsége – az összetett szótagszám- és rímrendszer ellenére – megegyezik az izometrikus szakaszokéval, melyek „tömegvonzása” szemmel láthatóan ezt a versformát is integrálni tudta.

Az alábbiakban tartsunk futó szemlét a XVI. század magyar ungaresca-strófáin!

Korábban már többször volt szó a Jagelló-kori Apáti Ferenc cantilenájáról, melyre mindenképp érdemes egy kis időt áldoznunk. Ez a szöveg nagyon jól példázza, hogyan hatott a szapphikus versszerkesztés a magyar hagyományra, miként vált ütemhangsúlyossá, egyúttal azonban miféle „fellazító” jegyeket figyelhetünk meg, melyek az ungaresca-jellegű (talán idegen nyelvű) versek hatását tükrözik.

Az alábbi táblázatban a fél sorok autonómia-lehetőségeit (vagyis „rímhez jutását”) foglaltam össze.

Versszak	1	2	3	4	5	6	7	Finom meta-képlet	Meta-rím-képlet
1		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a a a a</i>	<i>a a a a</i>
2		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a a a a</i>	<i>a a a a</i>
3		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a a a a</i>	<i>a a a a</i>
4	<i>a</i>	<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a a a a</i>	<i>a a a a</i>
5	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>a a b b b</i>	<i>a a a a</i>
6		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a a a a</i>	<i>a a a a</i>
7		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a a a a</i>	<i>a a a a</i>

¹ SZIGETI CSABA egyebek mellett az FC-szabályhoz csatlakozó „láb-rendszer”, tehát a nyugat-európai modell nyomán vizsgálta a Balassi-strófát. Véleménye szerint „A Balassi-strófa konstrukciós elve az egyes periódusokat nem hierarchizálja, nem sorolja két tömbbe őket, pusztán egymás mellé helyezi. S bár kétségtelenül összetettebb, mint a legtöbb régi magyar strofikus alakzat, szerveződése 'innen van' az FC-szabályra épülő szerveződésen. Viszonylagos összetettsége mögött könnyen észrevehető a pusztán egymás mellé rendelés, az alig-tagoltság és a minimális hierarchizáltság. A strófa alkata arra mutat, hogy nem trubadureszk eredetű: rokonait a klerikus-vágáns regiszterben kell keresnünk.” (1993, 53.)

8		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a a a a</i>	<i>a a a a</i>
9		<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a a a a</i>	<i>a a a a</i>
10		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a a a b</i>	<i>a a a b</i>
11		<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a a a a</i>	<i>a a a a</i>
12		<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a a a a</i>	<i>a a a a</i>
13		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a a a a</i>	<i>a a a a</i>
14	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a a a a</i>	<i>a a a a</i>

Rendezzük át most ugyanezt a táblázatot annak vizsgálatához, miként épül ki a rímrendszer! Válasszuk ezúttal külön a 12, 12, 12, 6-os szótagszámképletnek mechanikusan megfeleltethető, nagysor végi rímeket használó szakaszokat azoktól, melyekben legalább egy belső fősor függetlenedését megfigyelhetjük:

Versszak	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>	<u>6</u>	7	Finom meta-képlet	Meta-rím-képlet
1–3 6–8 13		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a a a a</i>	<i>a a a a</i>
10		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a a a b</i>	<i>a a a b</i>

Itt következnek azok, melyekben az 1. nagysor válik szét fősorokra, majd a 2., végül a 3. nagysor felbomlásának esetei:

Versszak	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>	<u>6</u>	7	Finom meta-képlet	Meta-rím-képlet
4	<i>a</i>	<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a a a a</i>	<i>a a a a</i>
14	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a a a a</i>	<i>a a a a</i>
5	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>a a b b b</i>	<i>a a a a</i>
9, 11–12		<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a a a a</i>	<i>a a a a</i>

A 14 szakaszból álló gúnydal általános szótagszám-képlete: 12, 12, 12, 6, *aaaa* rímekkel. Ez 9 strófára, vagyis a szakaszok csaknem kétharmadára mindenképp igaz, valójában azonban a többire is. A nyilvánvalóan szapphikus hatásra született strófa 2. sorában a fősorokra „szétrímelődé” jelensége legalább olyan jellemző, mint a 3.-ban, ami az ungaresca karakterisztikus felépítését idézné, mely a nagysoroktól a felaprózódás felé vezet. (Az 1. sorban kifejezetten ritka, csak olyankor fordul elő, ha a többi nagysor is fősorokra bomlik, tehát tendenciózus.) Az első és második sor együttes fellazulása csak két esetben (az 5. és 14. versszakban) figyelhető meg. Az egyetlen strófa, mely az ungaresca-elv tiszta megvalósulását ígéri, az 5., ahol az *aaaa* meta-rímképlet mögött a nyitó sorok keresztrímes kissorokra bomlanak:

Csintalan dolgokat	<i>a</i>
Tü ne szerezzetek,	<i>b</i>
Fodor hajatokat	<i>a</i>
Meg se fésöljétek,	<i>b</i>
Diákok, elmentek,	<i>b</i>
Leányokat néztek,	<i>b</i>
Szégyenséggel nőstök. ²	<i>b</i>

² VARJAS 1979, 282.

Bár pontos szabályszerűséget nemigen olvashatunk ki az első táblázatból, mindenképp szembeötlő, hogy a vers vége felé megszaporodnak a rímhez jutó felsorok, a záróstrófa pedig immár nem is szigorúan szaffikus jellegű: inkább egy 7×6-os, *aaaaaaa*’ rímű kisrondóra emlékeztet:

Igen kevés hajok,	<i>a</i>
Szántalan jószágok,	<i>a</i>
Erős regulájok,	<i>a</i>
Kevés zsolozsmájok,	<i>a</i>
Bársonyos szolgálók,	<i>a</i>
Fekete kápájok	<i>a</i>
Az apát uranak. ³	<i>a</i> ’

Összefoglalásként elmondhatjuk: Apáti éneke a versszakok többségében a „magyar szapphikum” modelljét követi, mely ekkoriban alakulhatott ki. A felaprózódás, tehát a felsor-kombinatorikus építkezés néhány apró jelensége azonban figyelmeztet: a XVI. század elején még közel sem szilárdult meg a nagysorok és kissorok ellentétén alapuló hagyomány. Úgy tűnik, a formák (legalábbis a strófánkénti variabilitás szintjén) átjárhatóbbak voltak, mint a későbbiekben, oly módon, ahogyan az a későbbi közköltészeti és folklórszövegeknél látható. Az ungarasca-elvet tehát nem önmagában, saját logikáját követve találjuk meg ebben Apáti versében, hanem mint a felsorokra szétrímelőzés egyik lehetséges formáját. Ez az amorf felsor-felfogás még nagyon sokáig kíséri költészetünket.⁴ A szapphikus modell elindul a saját – idegen nyelvű példákkal megtámogatott – útján, s minden kitérő (tehát a 3. nagysor felaprózódási hajlama) nélkül rögzül a 3+1 képlet, többnyire izorímmel. Hatása nagyon erős; látni fogjuk néhány, nem-szapphikus formánál is, mennyire intenzíven áthatotta a versgrammatikát és rímrendszert. Mégsem tekintem az ungarasca-elv forrásának, csupán unokatestvérének.

A *Feddő ének* tehát, mint megfigyelhettük, nem az ungarasca-típusba tartozik, csupán egy általánosan elterjedt (a folklórban máig jelenlévő), felsorokra felosztó, rugalmas verselési mód jegyeit viseli. A XVI. század gyakorlatában azonban nem kell már sokáig várni, hogy valódi, legalábbis a szabályok egy részének megfeleltethető ungarescákkal találkozzunk. Többségük vagy középkori klerikus-vágáns eredetű, vagy az egykorú magyar sorfajtákból összekombinált képlet.

*

A legarchaikusabb strófátípust, mely hazai fejleményként viseli az ungarasca-jegyeket, a továbbiakban *Sztárai-strófának* fogom nevezni – első, névvel ismert művelője, Sztárai Mihály iránti tisztelem jeleként. Fejlődéstörténete a Balassi-strófáéval rokon: a kezdetben mind-

³ VARJAS 1979, 284.

⁴ Hasonló elemzésre lesz szükség nemsokára a *Megcsal az Cupido* kezdetű, XVI. század végi szerelmi dalnál!

össze három – 13, 13, 19 szótagú – nagysorból összerótt versformát Balassi és követői 13, 13, 6, 6, 7-es változatban, a 6+7-es bontás nyomán rímekkel látták el. Jól látható: az ének záróegysége megegyezik a 6+6+7-es cezúrákkal tagolt, de belső rímek nélküli, ún. *Lucretia-sorral*, mely a Balassi-strófa „nyersanyaga” lesz a későbbiekben. Versformánk azonban legalább húsz évvel korábbi (az első kiforrott *Lucretia-sor*t Nagybáncsai Mátyás 1560-as *Hunyadi-história*-jában találjuk, mely négy ilyenből épül fel). Véleményem szerint tehát semmiképp sem állják meg a helyüket azok az elméletek, melyek szerint a Sztárai-strófa egy későbbi, mesterséges hajtása a Balassi-strófa alkotói rendszerének.⁵ Ellenkezőleg: néhány, később részletesen bemutatandó rokonával együtt inkább az előkészítő folyamatokban játszott fontos szerepet. Érdekes, hogy Balassi szerelmes versein kívül mindig komoly epikus témák (pl. bibliai históriák) és siralom, könyörgés, temetési ének és zsoltár megverselésére szolgál. Úgy tűnik, ez a forma – legalábbis műfaji szempontból – nem tartozott a populáris regiszterbe.

A *Sztárai-strófa* első előfordulása hazánkban egy 1546-ra datált bibliai história, mely a hitéért megkínzott Eleázár pap történetét beszéli el. Szerzőjét nem ismerjük, de többen – épp a forma rokonsága miatt – Sztárai Mihálynak tulajdonítják.⁶ Nem mellékes az sem, hogy ezzel a szöveggel párosítva jelent meg elsőként a strófatípus leghíresebb, XVI. századi dallama a *Hofgreff-énekeskönyv*ben (1551).

Miként Apáti éneke esetében, részletesen meg kell vizsgálnunk a forma finom, belső változásait egy szövegen belül. Az ott elhangzottak zömében itt is érvényesek: a versforma több strófaszerkesztési alapelv közt lavírozik, s olyat is kipróbál, melyet aztán, a XVI. század elmúltával már nemigen használnak a költők. Vegyük sorra az ének strófatípusait!

Versszak	1	2	3	4	5	6	7
1	<i>a</i>	<i>a</i>	<u> </u>	<i>a</i>	<u> </u>		<u><i>a</i></u>
2		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>
3		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>
4		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>
5		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>
6		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>
7		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>
8		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>
9		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>
10		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>
11							
12		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>
13		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>
14	<i>a</i>	<i>a</i>		<i>a</i>			
15		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>
16	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>		<i>b</i>
17		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>
18	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>b</i>		<i>b</i>	<i>b</i>
19	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>c</i>	<i>b</i>
20		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>
21		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>a</i>
22	<i>a</i>	<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>

⁵ Emiatt kissé félrevezetőnek érzem CSOMASZ TÓTH Kálmán szavait, aki – a dallamotívumok rokonságai miatt – „redukált Balassi-formá”-nak nevezi (RMDT I. 434.).

⁶ Az RPHA nyilvántartásában 1194. kódszámon, Sztárai esetleges szerzeményeként szerepel.

23		<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>b</i>		<i>a</i>
24		<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>		<i>b</i>	<i>a</i>
25		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>a</i>
26		<i>a</i>		<i>a</i>			
27		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>
28		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>a</i>
29		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>		
30		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>
31	<i>a</i>	<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>
32		<i>a</i>					<i>a</i>
33		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>
34	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>b</i>			<i>b</i>
35	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>b</i>		<i>b</i>	<i>b</i>
36		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>
37		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>
38		<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>a</i>
39		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>
40	<i>a</i>			<i>b</i>		<i>a</i>	<i>b</i>
41		<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>b</i>		<i>a</i>
42		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>
43		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	[<i>a</i>]
44		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>a</i>
45		<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>			<i>a</i>
46	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>b</i>			<i>b</i>
47	<i>a</i>	<i>b</i>		<i>b</i>	<i>a</i>		<i>b</i>
48	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>b</i>			<i>b</i>
49		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>
50	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>b</i>			<i>b</i>
51		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>
52		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>b</i>	<i>b</i>
53		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>
54		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>
55		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>
56		<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	
57		<i>a</i>		<i>a</i>			<i>a</i>

Mint a táblázat is megmutatja, a leggyakoribb szakaszbeosztás három nagysorból áll, többnyire *aaa*, ritkábban *aax* rímekkel:

Az királynak neve az Antiokhus király,	13	<i>a</i>
Kit kiűze Egyiptomból fárahó király,	13	<i>a</i>
Ki Jeruzsálemet igen elpusztítá, pogán, kegyetlen király. ⁷	19	<i>a</i>

A nyitósorok aprózódása nem ritka ezekben a strófákban. Hol izorímes bokrok jönnek létre így, hol szabályos keresztrímek:

Ha mit akarsz tenned,	6	<i>a</i>
Te énvélem azt tegyed,	7	<i>a</i>
Ihon az én testem, akár ugyan megegyed,	13	<i>a</i>
Az én halálomnak a te istenedtől bátor írdemit vegyed. ⁸	19	<i>a</i>
Az Eleázárnak hét gyermeki valának,	13	<i>a</i>
Eszesek valának,	6	<i>a</i>

⁷ RMKT XVI/2, 317. (2. vsz.)

⁸ Uo., 22. vsz.

Igen szépek valának,	7	<i>a</i>
Hogy kik egymás után Antiokhus miatt nagy kínnal meghalának. ⁹	19	<i>a</i>
Az ti törvénteket	6	<i>a</i>
Már semminek vegyétek,	7	<i>b</i>
Az én törvényemet	6	<i>a</i>
Semmire se vegyétek,	7	<i>b</i>
Itt az zsidóságban, szerető fiaim, nevemet viseljétek. ¹⁰	19	<i>b</i>

A nagysorok merevségét a fentiekén kívül az előrím is gyakran fel tudja oldani. Először egy hagyományos, *a* és *b* elemet tartalmazó képletet mutatok be (rondószerű végződéssel), majd az additív rímcsoport seregszemléjét egy olyan strófából, ahol a félsorok *abcd* | *acb* rendben követik egymást:

Semmi amannyiért	6	<i>a</i>
Tőle el ne szakadjunk,	7	<i>b</i>
Ezüstért, aranyért	6	<i>a</i>
Mi egyebet nem vallunk,	7	<i>b</i>
Félelmekért, kínokért	7 (!)	<i>a</i>
Az mi Istenünket csak meg sem kell tagadnunk. ¹¹	13	<i>b</i>

---

⁹ Uo., 45. vsz.

¹⁰ Uo., 50. vsz.

¹¹ Uo., 16. vsz.

Az ti írástokat	6	<i>a</i>
Az mienk szidalmazza,	7	<i>b</i>
Az ti törvényteket	6	<i>c</i>
Es mindenben gyalázza,	7	<i>b</i>
Minden szokástokat	6	<i>a</i>
És rehelyesteket (?)	6	<i>c</i>
Mindenben kárhoztatja. ¹²	7	<i>b</i>

Ettől a megoldástól már nem áll messze az a beosztás, mely valóban ungaresca-elvű, s megfelel a dallam imitációs technikájának is. Bár a história 57 szakaszából összesen 6 ilyen találunk, ami alig több a strófák tizedénél, nagyon értékes adatai az imitációs elv csiszolódásának. A legszebb strófákat idézem:

Egy jeles, bölcs ember a zsidók között vala,	13	<i>a</i>
És az írástudó papok nemzeti vala,	13	<i>a</i>
Régi ember vala,	6	<i>a</i>
Igen jámbor vala,	6	<i>a</i>
Eleázár pap vala. ¹³	7	<i>a</i>
Atyámnak törvényt kell oly igen őriznem,	13	<i>a</i>
Az én Istenemnek parancsolatit félnem,	13	<i>a</i>
Semmi félelemért,	6	<i>b</i>
Semmi adományért	6	<i>b</i>
Egyebet nem kell hinnem. ¹⁴	7	<i>a</i>
Antiokhus ötet igen kéreti vala,	13	<i>a</i>
Hogy az pogán hitre	6	<i>b</i>
Ő melléjek hajlana,	7	<i>a</i>
Disznóhússal ilne,	6	<i>b</i>
Hogyha azt nem tennyé,	6	<i>b'</i>
Igen hamar meghalna. ¹⁵	7	<i>a</i>

Az utóbbi szakaszban a *b* nemcsak a cauda kissorainak ríme, hanem előrím is – igaz, kicsit sántikálva. Jellemző, hogy az ungaresca-strófákban csak a legritkább esetben találunk kereszttrimes nyitósorokat, így (ha a rímek szintjén is bevezetjük a szótagszámok kapcsán, az *Előszó*ban tárgyalt kategóriát) a *nyílt imitáció* szabályai szerint rímelnék a cauda kissorai, tehát a *b* elem lép elő *diesis*-szerepű, lábváltó rímmé.

Egyetlen strófa erejéig a Palkó-elv, vagyis a visszatérő nagysor-értékre épülő rondó-technika is felbukkan (fél-vak zárósorral...):

¹² Uo., 19. vsz.

¹³ Uo., 7. vsz.

¹⁴ Uo., 21. vsz.

¹⁵ Uo., 38. vsz., javításokkal.

Kiért örök Isten énvelem oly jót tegyen,	13	<i>a</i>
Az én atyáimnak seregében ő vigyen,	13	<i>a</i>
Színe elejében	6	<i>a</i>
Az nagy kínok után az én lelkem felvigye. ¹⁶	13	<i>a'</i>

Az *Eleázár*-história többi versszaka (összesen 14) az Apátinál már megvizsgált *szapphikus* strófaelvet követi, három nagysorral és egy kissorral. Leggyakrabban *aaaa*, kivételes esetben *aabb* rímeket találunk ezekben a szakaszokban – ez utóbbi a XVII. századi, valóban szapphikus eredetű népénekekben, sőt a XVIII. század rímes szapphikumaiban is visszaköszön. Némelyik nagysor keresztrímes nyitású.

Antiokhus király mikor ülne székiben,	13	<i>a</i>
Az zsidókat inté fejenként elejiben,	13	<i>a</i>
Hogy ők is élénék az pogán törvényben	12	<i>a</i>
És az ő életiben. ¹⁷	7	<i>a</i>
Külömb-külömb kínzószerszámokat hozatok,	13	<i>a</i>
Ahhoz hóhérokat nagy sokakat állatok.	13	<i>a</i>
Az ifjakat ígyen ijegeti vala,	12	<i>b</i>
Azzal rettentí vala. ¹⁸	7	<i>b</i>
Vérének hullását	6	<i>a</i>
Mindenek látják vala,	7	<i>b</i>
Tagja szakadását	6	<i>a</i>
Nagy sokan nézik vala,	7	<i>b</i>
De az ő hitében tökéletes vala,	12	<i>b</i>
Igen csudálja vala. ¹⁹	7	<i>b</i>

Összegezve az *Eleázár*-história (közel sem teljes körű) metrikai vizsgálatának tapasztalatait, vessük össze a négy strófaelv arányait!

	3 nagysor (AAA)	szapphikus (AAAA)	ungaresca (AAa-aa)	rondó (AAaA)
strófák összesen	36	14	6	1
arány (%)	63	25	11	1

Jól látható, hogy mennyiségi szempontból elsődlegesnek a három nagysoros variánst tarthatjuk, mely az összes strófának csaknem kétharmadára jellemző. A szapphikus formaelvet a versszakok negyede képviseli, s a maradék egytizednyi felületen osztozik az ungarésca és a rondó (Palkó). Balassi és Rimay referenciális újításai azonban ebből a vékony rétegből nőnek majd ki, harminc-negyven esztendővel később.

¹⁶ Uo., 29. vsz.

¹⁷ Uo., 5. vsz.

¹⁸ Uo., 52. vsz.

¹⁹ Uo., 35. vsz.

Az 1540-es évek végétől megszorodnak a Sztárai-strófák a magyar költészetben, nem utolsósorban a névadónak, Sztárai Mihálynak köszönhetően. Tartsunk szemlét tehát a korszak további, rokon strófaelvű szövegein!

Időben talán legközelebbi épp Sztárai híres históriája Judit asszonyról és Holofernesről, melynek nótajelzése az *Eleázár*ra utal. A 132 versszaknyi, epikus ének – melynek rímtáblázata terjedelmi okokból nem teszem közzé – néhol egészen bravúros finomságú, gördülékeny mondatokban szól. A mérleg itt is a három nagysoros quasi-izostrófák javára dől el, melyek néha teljesen rímtelenek. A paralellismusok, mint más formáknál is, gyakorta helyettesítik a rímélményt, s ezáltal csaknem az ungarésca „határáig” görgetik Sztárai némelyik versszakát:

Szeme megcsalatott látván az ő sólyáját,	
Szüve megütközött látván az ő szépségét,	<i>a</i>
Az önnön törével az egy asszonember elvette az ő fejét. ²⁰	<i>a</i>

A formakészletben a második hely itt is a szapphikus elvű strófákat illeti meg. Egyre gyakoribb köztük a rímváltás, valamint a keresztrímes vagy előrímes technika, ami a referencialitás igényére utal. Az alábbi, nem magában álló példában az előrím szinte ölelkező rímso-rozatként szövi át a strófát:

Holofernes látá,	<i>a</i>
Azonnal megkedvelé,	<i>b</i>
Judit asszon térdre esvén őtet tisztelé;	<i>b</i>
Holofernes őtet földről emelteté,	<i>b</i>
Beszédével biztatá. ²¹	<i>a</i>

Szintén szapphikus elrendezésű az a régies szakasz, ahol a szétrímelőzés a nagysorok végi rímekeket feloldotta a rímpárok között:

Meghalunk szoméhal, Isten elhagyott minket,	
Adjuk meg magunkat	<i>a</i>
És az mi városunkat,	<i>a</i>
Fegyvernek miatta jobb nekünk meghalnunk,	<i>b</i>
Hogynem szoméhal haljunk! ²²	<i>b</i>

Jelentősen megugrik a Palkó-elvű strófák száma is, melyeket néha rímváltás színesít. Megesik, hogy csak afféle kezdeménynek tűnik a rímtelenségbe vesző versszak, máskor kiérlelt, retorikai eszközökkel megerősített rondónak:

²⁰ VARJAS 1979, 594. (120. vsz.)

²¹ Uo., 585. (60. vsz.)

²² Uo., 580. (26. vsz.)

Néked híred-neved mindenütt nagy vagyon,	
Mert ő országában igen bölcs, hatalmas vagy,	<i>a</i>
Jó fejedelem vagy,	<i>a</i>
És a zsidó népnek igen rettenetes vagy. ²³	<i>a</i>

A valódi ungarescák számaránya is nő. Ebben a versben az *aa* | *bbb* jellegű, izorímes övezetekből épülő strófák vannak többségben (néha rímtelen zárósorral), ám a szokásos *aa* | *bba* típusúakkal is találkozhatunk.

Minden országokat	<i>a</i>
Dúlattat és raboltat,	<i>a</i>
Városokat éget, erdőt, mezőt pusztíttat,	<i>a</i>
Sokakat hódoltat,	<i>a</i>
Kik meg nem hódolnak,	<i>a'</i>
Mindeneket levágat. ²⁴	<i>a</i>
Az őrzők ezt hallván, papok után menének,	<i>a</i>
És kicsintől fogva nagyig oda gyűlének,	<i>a</i>
Gyortyákat gyújtának,	<i>b</i>
Körüle állának,	<i>b</i>
És elálmélkodának. ²⁵	<i>b</i>
Vétkeztünk, Úristen, hamisan cselekedtünk,	<i>a</i>
De te kegyelmes vagy, megkegyelmezz münénkünk;	<i>a</i>
Te magad verj münket,	<i>b</i>
Ne csúfoljon münket	<i>b</i>
Az pogán ellenségünk! ²⁶	<i>a</i>

A Palkó- és az ungareca-elv határterületét jelzi egy paralellismusokban gazdag, rendhagyó strófa, mely kissoros végződése ellenére sem valódi ungaresca, épp a záró rímpár miatt:

Azképpen, Úristen, ugyan verjed ezeket,	
Az kik bizakodnak az ő sokaságokban,	<i>a</i>
Hatalmasságokban,	<i>a</i>
Ő nagy erejökben,	<i>b</i>
Szántalan fegyverekben. ²⁷	<i>b</i>

²³ Uo., 586. (64. vsz.)

²⁴ Uo., 577. (3. vsz., kicsit Palkó-beütéssel)

²⁵ Uo., 590. (91. vsz.)

²⁶ Uo., 581. (28. vsz.)

²⁷ Uo., 583. (43. vsz.). Ugyanezt az átmenetisélet figyelhetjük meg Ládonyi Sára énekének 10. szakaszában is:

Akár mint titkoljam előtted bűneimet,	<i>a</i>
De el nem röjthetem előtted titkaimat,	<i>b</i>
Mert látod szívemet,	<i>a</i>
Vezérled utomat,	<i>b</i>
Tudod gondolatimat.	<i>b</i>

A *Judit*-históriájában tehát tovább bővül az ungarasca-elv használati köre, s ezt így figyelhetjük meg a korszak többi, Sztárai-strófára épülő versében is. Részletes elemzésüktől terjedelmi okokból most eltekintek, de a versszak-alvariánsok gyakorisági táblázatát, valamint tapasztalataimat alább összefoglalom.

Modell értékű, közismert szöveg lehetett Szegedi Kiss István siralmas éneke a tatár rablásról (1566).²⁸ A versszakok zöme (csaknem 4/5) a három nagysoros koncepciót követi, a szapphikus beosztás és az ungarasca közel azonos mértékű, a Palkó-elvű elenyésző. Az ungarasca-strófák valamennyien *aa | bba* jellegűek. Maga a nyitóstrófa is ilyen szerkezetű; poétikai újítása az 5–6. kissorban megvillantott *s* a rím által még hangsúlyosabbá tett ellentét – fontos lépés az elsődleges stroficitás felé!²⁹

Szánja az Úristen híveinek romlását,	<i>a</i>
Az ő fiainak, leányinak rablását,	<i>a</i>
Noha most eltűri,	<i>b</i>
De el nem szenved	<i>b</i>
Nagy szidalom-vallását. ³⁰	<i>a</i>

Pap Benedeknek a 26. és 27. zsoltárból kompilált, szép éneke³¹ (melynek két egysége külön versként is ismert volt, legalábbis a XVII. századi nótajelzések tanúsága szerint) a fenti strófát travesztálja, egy keresztrímmel toldva meg a nyitósorokat:

Bánja az Úristen	<i>a</i>
Az sok nyomorúságot,	<i>b</i>
A keresztyéneken	<i>a</i>
Esett nagy bosszúságot,	<i>b</i>
Noha most eltűri,	<i>c</i>
De el nem szenved	<i>c</i>
A sok méltatlanságot. ³²	<i>b</i>

Az énekpárban szintén a három nagysorból álló, néha előrímmel színesített versszakok vannak többségben (51%). A szapphikusok és az ungarescák 6-6 strófával képviseltetik magukat, a Palkó-elvűek csupán kettővel.

Az alábbi, három nagysoros szakasz rávilágít az ungarasca-szerveződés egyik – eddig nem vizsgált – gyökerére: a kissorok közti hangsúlykülönbségre. A fenti példák is érzékeltetik, hogy a *záró sor előtti kissor* mennyire fontos tartalmi pont (másutt ezt az előrímelek és parallelismusok jelzik). Olyan ez a strófa, mintha három egyenértékű 13-asba ékelődne egy szabad kissor. Három párhuzamos kép az Úrhoz kapcsolódó emberről, közel azonos, javarészt magas hangrendű sorokban – s a fókuszban az Isten, aki *meghallgat*:

²⁸ RPHA 1300. RMKT XVI/6. 8–14.

²⁹ A XVIII. századi közköltészetben még bőven fogunk találkozni ennek a játéknak humoros hajtásaival is.

³⁰ RMKT XVI/6. 8. (1. vsz.)

³¹ RPHA 0160 és 1110.

³² RMKT XVI/6. 239. (1. vsz.)

Megfoglak tégedet az én igaz hitemmel,	a
Reád támaszkodom erős reménységemmel,	a
És el nem eresztlek, <i>míglen meg nem hallgatsz</i> , az én lelki kezemmel. ³³	a

Pap Benedek éneke nem Szegedi Kiss Istvánra hivatkozik nótajelzésként (pedig ez a nyilvánvaló minta), hanem egy ismeretlen szerző évszázadokig népszerű, halotti énekére: *Megszabadultam már én a testi haláltól*.³⁴ Itt két ungarasca-elvű szakaszt találunk, mindkettő izorímes (néhány, paralellismusban gazdag nagysor is efelé húz):

Megszabadultam már én az testi haláltól,	a
És megmenekedtem én minden nyavalyámtól,	a
Büntől, az haláltól,	a
Az csalárd világtól,	a
Az örök kárhozattól. ³⁵	a

Szinte teljesen hiányzik az ungarasca-elv a 8. zsoltár ismeretlen szerzőtől származó parafrázisából (*Régen Ótörvényben, Moisesnek könyvében...*).³⁶ Az 1560 táján született vers szinte kizárólag három nagysoros szakaszokból áll, a szapphikusak és ungarescák aránya elenyésző. Bogáti Fazakas Miklós 1582–83 táján, pécsi száműzetésében született 4. zsoltárát (*Az pártosok ellen Dávid így imádkozék...*)³⁷ a szapphikus képlet uralja, egyetlen kivétel van, az pedig három nagysoros.

Egy másik, szintén még 1600 előttre datált zsoltár, a *Szent Dávid próféta második énekében*³⁸ strófái közt viszont csaknem egyenlő arányban vannak jelen a három nagysorosak, a szapphikusak és az ungarescák. Ez – Balassi 100%-ban ungarasca-elvű verseit nem számítva – a legmagasabb érték (33%). Mivel azonban akár költőnk hatása alatt is keletkezhetett, nincs mit csodálkoznunk a formatípus intenzív jelenlétén. Maguk a strófák többségükben aa | bba rímelésűek, néha keresztrímes nyitósorokkal, s egy izorímeset is találunk köztük. A *Szánja az Úristen...* fent idézett, ellentét-sorparja tovább parafrázálódik:

³³ RMKT XVI/6. 242.

³⁴ RPHA 0870.

³⁵ Huszár Gál: *A keresztyéni gyülekezteben való isteni dicséretetek...* (1560–1561), I7B (1. vsz.)

³⁶ RPHA 1193. Elsőként Huszár Gálnál: *A keresztyéni gyülekezteben való isteni dicséretetek...* (1560–1561), Q2B–Q3A.

³⁷ RPHA 0032. Kiadása: BOGÁTI 1979, 15–17. Nótajelzése: *Megszabadultam már én az testi haláltól...*

³⁸ RPHA 1311. Szerzőjét eddig nem sikerült azonosítani.

Az Úristen pedig a mennyből nézi őket,	<i>a</i>
Hogy bolondoskodnak, csak neveti ezeket,	<i>a'</i>
Végre nem tűrheti,	<i>b</i>
De megszegyeníti	<i>b</i>
És megcsúfolja őket. ³⁹	<i>a</i>

Balassi Bálint életműve nemcsak a Sztárai-strófa tökéletesítése miatt fontos állomás a referenciális strófák hazai történetében. Egyéb, kísérleti megoldásairól később még feltétlenül szó lesz. A fenti csoportban a döntő áttörést az jelenti, hogy Balassi elsőként vállalta föl az *aa* | *bba* rímrendszert következetesen, egész versen keresztül, „kanonizált” formaként. Emlékezzünk csak: még a három nagysoros ősfoma sem tudott teljesen uralma alá hajtani szövegeket korábban! (A szapphikusnak majdnem sikerült, Bogáti említett zsoltárában.)

Vegyes összetételű, Sztárai-strófás verse Balassinak is van: a *Vajha én tüzemnek nagy, tűrhetelen volta...*⁴⁰ Itt felerészben három nagysoros, felerészben ungaresca-elvű szakaszokat találunk. Utóbbiak többsége, miként más Balassi-versekben, *aa* | *bba* rímelésű. További, azonos formájú énekeiben⁴¹ már egyetlen archaikus szakasszal sem találkozunk! Lássunk példákat tehát klasszikus és izorímes ungarescáiból:

Árnyéknak tetszik már ez világnak szépsége,
Nálam tekívéled álom gyönyörűsége,
Lelkem könnyebbsége,
Te vagy reménysége,
Választott édessége.⁴²

Térj azért, én lelkem, kegyelmes Istenedhez,
Szép könyörgésekkel békéljél szent kezéhez,
Mert lám, hozzáfogad,
Csak reá hadd magad,
Igen irgalmas úr ez.⁴³

Nagyon fontos poétikai újításoknak lehetünk tanúi a nyitósorokban is. Balassi nem alkalmaz kereszt- és előrímekeket, bár gyakran két rímes félsorra bontja a 13-asokat:

Bocsásd meg, Úristen, ifjúságomnak vétkét,
Sok hitetlenségét,
Undok fertelmességét...

³⁹ *Rinyaiújnési ék.* (XVIII. század; STOLL 2002, 67. sz.) 55. (6. vsz.)

⁴⁰ A Júlia-ciklus 19. éneke (ami, mint tudjuk, nem utal keletkezésének idejére). RPHA 1453, BALASSI 1993, 43–44.

⁴¹ Egy részük sajátos bokrot alkot a *Balassa-kódex*ben, azonos versformájuk miatt. A modern közlés sorrendjében: 17. *Csókolván ez minap az én szép szeretőmet...* (RPHA 0233, BALASSI 1993, 39–40.); 18. *Szabadsága vagyon már én szegény fejemnek...* (RPHA 1296, BALASSI 1993, 41–42.); 19. *Vajha én tüzemnek nagy, tűrhetetlen volta...*; 33. *Bocsásd meg, Úristen, ifjúságomnak vétkét...* (RPHA 0185, BALASSI 1993, 66–67.). Hogy valóban korai (1584 előtti) énekeknek kell-e tartanunk őket, mint az RPHA jegyzeteiben olvashatjuk, kérdés, de tény, hogy a forma csak a Balassi házassága előtti epikus idejű versekben használatos.

⁴² 17. *Csókolván ez minap...*, 9. vsz. (BALASSI 1993, 40.)

⁴³ 33. *Bocsásd meg, Úristen...*, 13. vsz. (BALASSI 1993, 67.)

Kegyések, szép szüzek
 Reám bár úgy nézzenek,
 Valamint akarják, azzal mind egyet érnek...

A keresztrím helyett az ellentétre kihegyezett paralellismusok fűtik át az alábbi, hetyke strófát:

Szabadsága <i>vagy</i> on már én szegény fejemnek,	<i>a</i>
Szerelemtől <i>nincsen</i> bántása én lelkemnek,	<i>a</i>
<i>Vagyok</i> békességes,	<i>b</i>
Én elmém is csendes,	<i>b</i>
<i>Nincs</i> gyötrelme lelkemnek.	<i>a</i>

Akár ebben a szakaszban, akár másokban jól megfigyelhetjük, Balassi mennyire nem köti magát a 6+7-es osztás értelmi tagolásához: a félsorok közti enjambement könnyed retorikáját fölébe emeli a metrikai keretnek. (Mindez a stilisztika szintjén mindenképp, a praxis szintjén csak részben igazolható „szövegvers”-koncepció is felismerte.) Az alábbi példákban | jelzi az értelmi tagolást:

De ez is, | ez engem éltető, | édes lélek...⁴⁴

Hanem mindent, | amit szene gyújt, | elégeti...⁴⁵

Szinte mint magától gyúladott fa, | oly vagyok...⁴⁶

A Balassi-korszak irodalmából – s nem csupán a Sztárai-strófás versek csoportjából! – kiemelkedik Póli István *Jovenianus*-históriája (1593).⁴⁷ Ezt a méltatlanul kevésbé ismert, epikus éneket azért is érdemes tanulmányoznunk, mert egyértelműen mutatja a strófa-altípusok arányváltozásait. A szakaszok csaknem háromnegyede a három nagysoros megoldást követi. Igen gyakoriak azonban az előrímekek és a paralellismusok, melyek segítségével néha értelmileg már ungaresca-módon olvasható a strófa, csupán a rím magánhangzója nem referenciális:⁴⁸

Kezében ragadá foldozott breviárját,	<i>a</i>	
Erősen olvassa az áldott medicinát,	<i>a</i>	
Sok köröszthányással		<i>p</i>
És nagy rösztetéssel		<i>p</i>
Zárolja ő ajtaját. ⁴⁹	<i>a</i>	

⁴⁴ 17. *Csókolván ez minap...*, 6. vsz.

⁴⁵ 19. *Vajha én tüzemnek...*, 2. vsz.

⁴⁶ Uo., 4. vsz.

⁴⁷ RPHA 1269.

⁴⁸ Semmiképp nem szeretném azt sugallni, mintha a korábbi Sztárai-strófás versek három nagysoros szakaszában ne fordulna elő ilyesmi. A *Judit*-história például kifejezetten gazdag efféle megoldásokban. Tény azonban, hogy az 1580–90-es évek vertermésében, főként pedig az idézett históriában hirtelen megnő az ilyen strófák arányának.

⁴⁹ GYÖRGY 1918. 187. (82. vsz.)

Egy érdekes, szapphikus elvű strófát is hadd mutassak be Olvasóimnak! Rímmegoldása elég szokatlan ekkoriban, merthogy quasi keresztrimes módon csengenek össze a sorok. Mindezt drámai erővel töltik meg a saját udvarnépe kegyeleméért könyörgő, kisemmizett császár zaklatott szavai:

Szóla szegény: „Mégis bár ne éljek, meghaljak,	<i>a</i>
Ha nem igaz én szóm, bár mindjárt itt elveszek,	<i>b</i>
Ez jeleket vidd föl császárné asszonnak,	<i>a</i>
Hogy én itt el nem veszek.” ⁵⁰	<i>b</i>

Ebben a históriában egyébként a szapphikus és *Palkó*-elvű versszakok aránya elenyésző – nem úgy az ungarescáké, melyek a második helyen állnak, 20 előfordulással (15%). Többségük *aa* | *bba* jellegű, néha vakrímes zárósorral. Eltűnnek tehát az izorímes övezetekre bomló *aa* | *bbb* típusú, archaikusabb megoldások. Az ungarescák a fenti, átmeneti poétikai rendszerű strófákkal együtt nagy mértékben hozzájárulnak a szöveg metrikai arculatához: nem kivételes vendégek immár, hanem a verstechnika alapvető, bejáratott elemei.

Monda ennek: „Császár Iovenianus vagyok,	<i>a</i>
Beszéld meg uradnak, ím, látod, azmint vagyok.	<i>a</i>
Ruhám elvesztettem	<i>b</i>
Az fürdés közben,	<i>b</i>
Mezítelenül vagyok.” ⁵¹	<i>a</i>
Vala egy vizslája és egy sólyma császárnak,	<i>a</i>
Erősen mardossák testét az nyomorultnak,	<i>a</i>
Fejét hová hajtsa,	<i>b</i>
És ki oltalmazza,	<i>b</i>
Nincs szegény nyavalyásnak.” ⁵²	<i>a</i>
Tanácsának császár igen hamar szólala:	<i>a</i>
„Jer, menjünk el hamar mezőre mulatnia,	<i>a</i>
Netalám elmúlik,	<i>b</i>
Tülem eltávozik	<i>b</i>
Én testemnek fájdalma.” ⁵³	<i>a</i>

Az utóbbi szakasz, miként a barlang száján behajított fáklya, villantja fel egy pillanatra a Sztárai- és a Balassi-strófa unokatestvéri viszonyát. A XVII. századi feljegyzésből ismert *Ó, gyönyörűséges, mindeneknél kedvesb...* kezdetű, késő reneszánsz virágének egyik Balassi-sora például ugyanilyen megformálású:

... De tölem távozek,
Hirtelen elmúlék

⁵⁰ Uo., 185. (58. vsz.)

⁵¹ Uo., 183. (33. vsz.)

⁵² Uo., 186. (65. vsz.)

⁵³ Uo., 182. (17. vsz.)

Az ungaresca-elvű strófák számbeli és minőségi gyarapodása tehát elképzelhetetlen Balassi és követői, az első komolyabb magyar rímrendszer fölállítói nélkül. A 6, 6, 7-es beosztású, *bba* rímelésű záró nagysorban ott villog a Balassi által kicsiszolt, referenciális Sztárai-strófák (pl. a *Bocsásd meg, Úristen...*) hatása, de bizony az egyre szélesebb körben terjedő klasszikus Balassi-strófa rímgyakorlata is. Bár továbbra sem szeretnék lándzsát törni egyik modellrendszer elsőbbsége mellett sem, fontos észrevennünk, hogy – még ha Apáti *Cantilená*-ját ki is hagyjuk a számításból – a legkorábbi xxy rímű „Balassi”-sorokat éppenséggel nem a *Lucretia*-, hanem a Sztárai-strófák őrizték meg; mai tudásunk szerint az *Eleázár*-história öt szakasza, melyeket fentebb idéztem.⁵⁵ Akárhogy is van az elsőség: Balassiék érett 3×19-es és átalakult Sztárai-strófája hihetetlen erővel termékenyítette meg saját koruk magyar verskultúráját, visszahatva az ősfomákra és *mindenütt fölerősítve a referenciális rímhasználatot*. Míg azonban a Balassi-strófát teljes joggal tekintik a kutatók quasi-izometrikus, periódus-ismétlő formának, a „szegény rokon”-nak látszó 13, 13, 19-es anyastrófa – mint láthattuk – a heterometria összes áramlatával hajózni tudott, s végül *a hazai versérvék számára elfogadható, majdnem-kéttömbű szakaszmértékké tudott válni* a manierizmus hajnalára.⁵⁶

Az alábbi táblázat a Sztárai-strófa XVI. századi képviselőinek altípus szerinti megoszlását mutatja (néhány, nehezen hozzáférhető szöveg kivételével). A bal oldali oszlopok a versszakok számát jelzik, a jobb oldali pedig a szövegen belüli, kerekített százalékos arányukat.

	3 nagy-sor (AAA)	szapphikus (AAAA)	ungaresca (AAaaa)	rondó (AAaA)	3 nagy-sor (AAA)	szapphikus (AAAA)	ungaresca (AAaaa)	rondó (AAaA)
<i>Eleázár</i>	36	14	6	1	63	25	11	1
<i>Judit</i>	55	46	12	19	42	35	9	14
<i>Bánja az Úristen az sok nyomorúságot (Ő, én két szemem...)</i>	15	6	6	2	52	20,5	20,5	7
<i>Bizontalan voltát</i>	10	2	3	3	55	11	17	17
<i>Pusztaság, kárvallás</i>	3	2	2	1	37	25	25	13
<i>Szánja az Úristen</i>	39	4	5	2	78	8	10	4
<i>Láss hozzám, Úristen</i>	6	1	2	2	55	9	18	18
<i>Az pártosok ellen</i>	1	13	–	–	7	93	–	–
<i>Gyakor emlékezet</i>								
<i>Megszabadultam már én a testi haláltól</i>	3	1	2	–	50	17	33	–
<i>Régen Ótörvényben, Mózesnek</i>	17	2	1	–	85	10	5	–
<i>Jovenianus</i>	102	8	20	2	77	6	15	2
<i>Szent Dávid próféta második énekében</i>	5	5	4	1	33	33	27	7

⁵⁴ *Vásárhelyi daloskönyv* (1672 k.) RMKT XVII/3. 110. sz., 1. vsz.

⁵⁵ Emlékeztetőül: a 21., 25., 28., 38. és 44. strófa.

⁵⁶ Hogy mindennek ellenére hogyan maradtak használatban az egyéb alvariánsok is – gyakran egész versnyi hosszúságban! –, majd a XVII. századi fejezetben részletesen megvizsgálhatjuk.

Csókolván ez minap...	–	–	9	–	–	–	100	–
Szabadsága legyen	–	–	9	–	–	–	100	–
Vajha én tüzemnek...	4	–	4	–	50	–	50	–
Bocsásd meg, Úristen	–	–	15	–	–	–	100	–

A Sztárai-strófában írt énekek a XVI–XVII. században mindössze két dallamtípussal kapcsolódtak össze (a nótajelzések részletesebb vizsgálata szerint ezek a halmazok néha metszették is egymást, bár ennek pontos kölcsönhatásait még nem tártuk fel). Az első, széles körben ismert dallamcsalád az *Eleázár*- és a *Judit*-históriával együtt jelent meg a *Hofgreff-énekeskönyv*-ben (1553). A XVI. századból ezt a típust még Huszár Gál énekeskönyvének változata képviseli.⁵⁷ Rokonait a XVII–XVIII. századi források és a népi emlékezet is csaknem változatlan formában őrizte meg.⁵⁸ Szlovák nyelvű használatáról 1636 óta, Tranoscus kiadványából van tudomásunk.⁵⁹ Nagyon érdekes, hogy a *Kájoni-kódex*-ben (1687 előtt) Balassi Bálint *Bocsásd meg, Úristen...* kezdetű énekével szerepel – ilyen formán ezt az egyetlen, dallammal együtt lejegyzett Balassi-versként tisztelhetjük. A Kájoni-változat ritmusa is fontos változást hoz a XVI–XVII. századi rokondallamokhoz képest: míg azok a 13-as nyitósorokat eltérő hosszúságú fűlsorokra bontják, melyben a nyolcadok aránya 8:9/10, itt a két fűlsor időértéke kiegyenlítődik (legalábbis az első nagysorban).

A mellékelt táblázat a család legfontosabb tagjait mutatja be.⁶⁰

Ennek a dallamcsaládnak valószínűleg még a XVII. században, az első fűlsor és a harmadik megismétlésével létrejött egy Balassi-strófás alváltozata is, amely még jobban kiemeli a két versforma rokonságát és átjárhatóságát (*A felséges Isten...*).⁶¹ Szövegét Kájoni János adta

⁵⁷ Régen Ótörvényben, Moisesnek könyvében... Huszár Gál: *A keresztyéni gyülekezteben való isteni dicséretek...* (1560–1561), Q2B–Q3A.

⁵⁸ A dallamcsalád részletes, táblázatos elemzését l. RMDT I. 435–436., valamint SZENDREI–DOBSZAY–RAJECZKY 1979, I. I/18. táblázat.

⁵⁹ L. a XVII. századi fejezetben!

⁶⁰ Kivonatossan az RMDT I. 435–436. oldalán található táblázatot veszem át.

⁶¹ Népi változatai pl. SZENDREI–DOBSZAY–RAJECZKY 1979, I. I/18/p dallampélda; távolabbi variáns: DOMOKOS P.

ki a *Cantionale Catholicum*ban, a kibővített dallamot pedig a szintén csíki Deák–Szentés-kézirat őrizte meg.⁶²

A XVI. századi szövegekhez társuló másik, közkeletű dallam mellett szintén RMDT-beli rokonsági tábláját közlöm, mivel itt jól láthatjuk a Sztárai-strófás dallam kapcsolatát későbbi, Balassi-strófásokkal.⁶³

Ó én két sze-me-im, ti az Úr-ra néz, te-tek, (1744)
 Em-lé-kez-zél kér-lek, óh em-be-ri-ál-lat, jö-ven-dő dol-ga id-ról, (1769)
 Te-rem-tett ál-la-tok, min-den al-kot-má-nyok, Is-ten-nek szép mun-ká-i, (1651)
 Hogy ke-gyelmes hoz-zám, min-den-kor el-higy-jé-tek
 í-té-let nap-já-ra fel-tá-ma-dá-sod-ról, s ke-mény szá-ma-dá-sod-ról
 Az U-rat áld-já-tok fel ma-gasz-tal-já-tok, mél-tó ó-tet dí-csér-ni
 Az ó nagy sze-rel-mét, hoz-zám nagy jó-vól-tát min-den-kor hir-des-sé-tek
 A Krisz-tus Jó-zus-nak, mennye-i ki-rály-nak föld-re le-szál-lá-sá-ról
 Min-den ál-la-to-kon, most és min-den-ko-ron il-lik fel-jobb ál-la-ni

*

A Sztárai-strófa népszerűségét jelzi, hogy már a XVI. század végén felbukkan a szlovák költészetben – talán közösen használt dallamok segítségével. Legismertebb példája egy históriás ének, melyet közreadója, RUDO BRTÁŇ (Kollár nyomán) a XVI. század végére keltezett.⁶⁴ Szerzőjét a Gömör megyei Matthaeus (Matúš) Roškovécus személyével azonosítják. A pontos szótagszáma, 13, 13 | 6, 6, 7-es képletű siralmas krónika rímrendszere nem teljesen egységes. A strófák többségében *aa* | *bbb* rímeket találunk, keresztrímek nélküli, néha paralellismusokra épülő nagysorokkal. Ezekben tehát a referencialitás csak a szótagszám (és természetesen a dallam) szintjén érvényesült, a rímekben nem; a *quasi-frons* és a *quasi-cauda* teljesen eltérő rímrendszert épített ki:

P. 1979, 1237.

⁶² RMDT II. 568. A dallam „tömörített” közlése a RMDT II. 206/I. dallamának lábjegyzetében (*Imádlak tégedet, láthatatlan Istenséget*). Közeli folklórváltozata: DOBSZAY 1984, 573. sz.

⁶³ A táblázat forrása: RMDT I. 495. (a 100. dallam jegyzete).

⁶⁴ *Zpustatěnie uherskéj země pod turky. Milí páni, slyšte, k zpívání pozor mejte...* BRTÁŇ 1953, VIII. sz.

Ach jak veliký hněv Pán Bůh jest vylil na nás,	13	<i>a</i>	
Svoju hroznú metlu račil dopustit na nás!	13	<i>a</i>	
Protož se ponížme,	6	<i>b</i>	
K němu se obraťme,	6	<i>b</i>	<i>b</i>
Takto všickni zvolajme. ⁶⁵	7	<i>b</i>	

Más szakaszokban – talán áthidalásképpen – bokorrímes, *aa* | *aaa* elrendezéssel találkozunk:

Abba, Otče svatý, náš milý stvoriteli,	13	<i>a</i>
Jenž si nás vykúpil, Ježíši Spasiteli!	13	<i>a</i>
Slíbils spomáhati,	6	<i>a</i>
Kdo bude volati,	6	<i>a</i>
Tvéj pomoci žádati. ⁶⁶	7	<i>a</i>

Egy kivételnek tűnő szakasz rímelésére BRTÁŇ is föl hívja figyelmünket, itt ugyanis a nyitósorok két félsora egy-egy rímpárt alkot: *aa* | *bb* | *ccc*. Ez a magyar nyelvű Sztárai-strófákban szinte sehol sem fordult elő:

Tebet' my vzýváme,	6	<i>a</i>
Samého vyznáváme,	7	<i>a</i>
Za krále i pána	6	<i>b</i>
I verného hejtmana.	7	<i>b</i>
Ty sám nás ochraňuj,	6	<i>c</i>
Cesty naše spravuj,	6	<i>c</i>
Církev svatú obhajuj. ⁶⁷	7	<i>c</i>

A szlovák népzeneben alkalmi megoldásként máig fennmaradtak olyan 13, 13 | 6, 6, 7-esek, melyek látszatra megfelelnek a forma kritériumainak, még a 6+7-es osztás is jelen van bennük. Ha azonban megvizsgáljuk őket, kiderül, hogy szövegük nem más, mint egy átalakított 2×12-es izostrófa, ungaresca-elven megismételt 3. félsorral – a *Bevezető*ben leírt módszer nyomán. A hét szótagú sorok is hatosak, ám eléjük kerül egy indulatszócsonka (pl. *Ej!*), s így hozzáidomulnak a dallam logikusabb és szigorúbb arányaihoz. Nem valószínű tehát, hogy ezek a szövegek régebbiek volnának a XVIII. századnál, amikor ezt a gyakorlatot széles körben megfigyelhetjük. Némelyik dallamról azonban elképzelhető, hogy legalábbis XVII. századi.⁶⁸

*

⁶⁵ Uo., 2. vsz.

⁶⁶ Uo., 6. vsz.

⁶⁷ Uo., 4. vsz.

⁶⁸ Ilyen strófaépletű, régies dallamú szlovák népdalt közöl a Szepességből, Detrefálváról NEMCOVÁ 1995, 60. sz.

A Sztárai-strófának egy kísérleti változatával is találkozunk, méghozzá egy TSEH akrosztichonnal terjedő, protestáns halotti énekben (1566 előtt).⁶⁹ Ennek a versformának a lényege azonos az ösképlettel, tehát egy különböző rímkombinációkban létező 19-es nagysor zárja. A nyitó sor 12 szótagból áll, a második pedig – a záró sorhoz hasonlóan – szintén háromtagú, 16 vagy 17 szótagból. Az ilyen hosszúságú, de nem túl közismert sortípusok rendszerint ingadoznak, ám a cezúrapontok elég jól kivehetők.⁷⁰ Ennél a sorképletnél szokatlan, 4+5/6+7-es beosztást figyelhetünk meg, gyakran *abb* rímekkel. A négy szakasznyi ének további figyelmet érdemelhet a Balassi-strófa előzményeinek kutatásában, itt csak egyik szakaszát idézem, mely az ungarisca-elvek legtisztábban képviseli (igaz, kissé monoton verseléssel):

Eltörli az Isten könnyhullatásinkat,		6+6	12		<i>p</i>
És eltávoztatja mitőlünk mi keserűségünket	9+7	16		<i>p</i>	
Mert bánat nem leszen,	6	6	<i>a</i>		
Fájdalom sem leszen,	6	6	<i>a</i>		
Csak nagy dücsőség leszen. ⁷¹	7	7	<i>a</i>		

A XVII–XVIII. századi fejezetekben találkozni fogunk még olyan strófatípusokkal, melyek a Balassi-sort „kész panel”-ként alkalmazták, ungarisca-selvű strófák caudájaként. Ez annak a folyamatnak a betetőzése, melyet SZIGETI CSABA a Balassi-strófa lerombolásának, szétszerelésének nevez,⁷² s mely a magyar reneszánsz strofika vívmányait feloldotta a barokk és a rokokó heterometriájában.

*

A Sztárai-strófa ösváltozatának közeli rokona, a „*Tekints reánk*”-strófa (néha 14, 19, gyakran 14, 12, 7 szótagú sorokkal) szintén a XVI. század második felétől volt ismert. Egyetlen korabeli adatunk Bogáti Fazakas Miklóstól származik, aki a 137. zsoltár parafrázisát írta ebben a formában:

Az Urat, minden szentek,
Vélem, no, dicsírjítek!
Mert az Úr örök jó, mert örök kegyelme,
Mert fogyatlan bő keze.

Ennek a versszak típust főként XVII. századi előfordulásairól tudunk, így a következő fejezetben is találkozunk velük majd az Olvasó.

⁶⁹ RMKT XVI/8. 8–9.

⁷⁰ Hasonló technikával elemezzük majd a XVII. századi fejezetben az RMKT XVII/1. 108. és 110–111. szövegét.

⁷¹ RMKT XVI/8. 8–9. (3. vsz.)

⁷² SZIGETI 1989.

*

A XVI. században egyetlen további helyen találkozunk a formával, ez pedig Balassi Bálint Celia-ciklusának 10. éneke, „kit egy citerás lengyel lányról szerzett”. A vershez nem társul nó-tajelzés, de igen valószínű, hogy ezt a versét is éneklésre szánta a költő. Az ének egy hosszabb, 7 szakasznyi és egy azt követő, egy strófányi terjedelmű „latrikánus vers”-ből áll. Ez utóbbi 6+6, 6+6, 4, 4, 7, 7-es szerkezetű.

Friss szép fejr póka,
Édes szűrő móka,
Porcogós Annóka,
Szerelemnek oka.
Mit haragszol?
Hogy nem játszol
Velem, kivel egy fraj szól?
Ládd-é, víg, ki-ki táncol!

A *Szít Zsuzsánna tüzethez* hasonlóan itt is rímelnek a sormetszetek; ezt a tördelés is ki-fejezi.

A *Tizedik ének* rímképlete *abab | bbbbb*, ezért HORVÁTH Iván az *ab*-nyitás első magyar-országi megjelenésének tartja. Ennek ellenére a tánc feltételezhetően vágáns jellegű nyitósorai mindenképp sormetszetbe helyezték a rímeket. A vers második felében a gyermekdaloknál már megismert jelenséget találjuk: a belső sorok száma megnő, hogy egyre nagyobb feszültség előzze meg a zárósort. Talán ez a jelenség nehezítette a dallamkeresést. Zenei szempontból a két hagyományos belső sor ismétlését tartom lehetségesnek, a lezáró sor első szótagját pedig felütésként is értelmezhetjük (ez a jelenség nem idegen sem a magyar, sem a lengyel táncok szerkezetétől, de az sem lehetetlen, hogy 8, 7, 7-es zárata volt a műnek, felütés nélküli ütem-párokkal).

Szít Zsuzsánna tüzet	6	<i>a</i>		
Szívemből magára,		6	<i>b</i>	<i>a</i>
Cupidóval üzet	6	<i>a</i>		
Szerelme dolgára,		6	<i>b</i>	<i>a</i>
Mert kis szája,	4	<i>b</i>		
Szép orcája,	4	<i>b</i>		
Mint pünkösdi új rózsza,	7	<i>b</i>	<i>a</i>	
Fényes haja	4	<i>b</i>		
Nap csillaga	4	<i>b</i>		
Vagy sárány sárgája,	7	<i>b</i>	<i>a</i>	
Vékony derekacskája.	7	<i>b</i>	<i>a</i>	

A dal periódusai egy olyan dallam modell-szerepéről tanúskodnak, melyhez hasonló a korszak német, allemande-alapú dalaiból ismerünk (esetleg olasz áttétben?), vagy akár a lengyel repertoárban. A lényeg – hangsúlyozom: hipotetikus alapon! –, hogy a belső sorok száma négyre növekedjen, s közülük páronként keresztrímes (Balassinál izorímes) kapcsolat jöjjön létre, a páratlan számúak újbóli aprózódásával. Mielőtt ezt a fantom-képletet elvetnénk, érde-

mes megjegyezni, hogy egészen hasonló megoldást ekkoriban már az erdélyi szászok egyik világi tabulatúrájában is találunk, tehát akár költőnk közvetlen környezetében is hallhatott hasonlót. Pontosan egyezőt még nem találtunk.

*

Tulajdonképpen ungarescaként is értelmezhető egy XVII. század elején följegyzett szerelmi dal, azonban a Balassinál megismert Palkó-strófától sem idegen (7×6).

Megcsal az Cupido
Engem az áruló,
Szerelemre hajtó,
Az törben szállító,
Mindenre hajlandó,
Engem megmordáló,
Kegyetlen áruló.⁷³

A vers, mint az alábbi táblázatból is kitetszik, a 7×6-os kisrondó, a Palkó-strófa (tehát egy rondó-féle) és az ungaresca-elv közt hullámszik – nem annyira a rímek, mint *a hatos soroskák értelmi kapcsolatai* szerint. Az izo-szabály ugyanis szinte minden strófában megvarja a referenciális rím- és sorfelfogást, így a rímek egymást hívogató párokba és láncokba rendeződnek, nem sokat törődve sem a szabályos *aaaaaaa* izorímeléssel, sem a lehetséges többivel. Az előrím játékát azért itt is tetten érhetjük: a kiépülés szerinti táblázat jól mutatja, hogy amennyiben a 3. sorban *b* elem szerepelt, az 5-ben nagy eséllyel tér vissza (ez is *Palkó*-szerű vonás). Mindez annyira archaikus észjárásra utal, hogy a szöveg itt-ott jobban emlékeztet a *Vigasságnak ez napja* némely strófájára vagy Telegdi Kata verses levelére, mint a vele egykorú, szabályos ungarescákra.

Rímrendszer a strófák sorrendje szerint

strófa	1	2	3	4	5	6	7	megjegyzés
1	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	
2	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>c</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>d</i>	
3	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>b</i>	
4	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	
5	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	
6	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>a'</i>	
7	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>b'</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	
8	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>a</i>	<i>a'</i>	<i>c</i>	<i>a</i>	
9	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>c</i>	<i>b</i>	<i>d</i>	<i>b</i>	„Palkó”

Rímrendszer kiépülés szerint

strófa	1	2	3	4	5	6	7	
--------	---	---	---	---	---	---	---	--

⁷³ RMKT XVII/3. 4. sz., 1. vsz.

1	a	a	a	a	a	a	a	
4	a	a	a	a	a	b	a	
5	a	a	a	a	a	b	b	
3	a	a	b	b	b	c	b	
6	a	b	b	a	b	a	a'	
7	a	b	b	a	b'	a	b	
8	a	b	c	a	a'	c	a	
9	a	b	c	c	b	d	b	„Palkó”
2	a	b	c	c	c	d	d	

*

A XVI. század magyar irodalmában jelenik meg elsőként egy szintén középkori eredetű (még-hozzá a cantio-csoportba tartozó) dallam- és szövegtípus, a *Hallgasd meg, Atya Isten...* kezdű ének rokonsága.⁷⁴ Őseivel (*Ave, rubens rosa*, illetve *Mein frewd möcht sich wol meren*) a középkori fejezetben már megismerkedtünk. A XVI–XVII. század költőihez kétféle úton jutott el a dallam, s emiatt két, eltérő strófatípus hordozójává tették.

Az első, közismertebb változat a német protestáns énekeskönyvek nyomán terjedt el Közép-Európában.⁷⁵ Magyarországon az 1560-as évektől szinte minden gyülekezeti énektárban megtaláljuk (kottával elsőként Huszár Gál 1560–61-es kötetében)⁷⁶ a 142./143. zsoltár parafrázisát, *Hallgasd meg, Atya Isten, a mi szükségünket* kezdősorral.⁷⁷ Nótajelzésként többnyire ezt a verset idézik a későbbi, néha eltérő formájú utódok. Az alapszöveg 7+6-os nyitósorai gyakran szétrímeliődnek, így a kisrondó és az ungaresca hangulata közti hullámvázis végigkíséri az egész népéneket. Csaknem minden strófa *aaaa | bbb* rímképletű, elvéve teljesen izorimesekkel is találkozunk:

Ments meg az ellenségtől,	7	a
Az hitetlenségtől,	6	a
Ördögtől és az büntől,	7	a
Minden tévelgéstől!	6	a
Taníts téged követnünk,	7	b
Akaratodot tennünk,	7	b
Te vagy idvösségünk. ⁷⁸	6	b
De te engedjed tudnunk,	7	a
Idején meglátnunk	6	a
Irgalmasságod rajtunk,	7	a
Ki maradjon nálunk.	6	a
Mert te vagy mi oltalmunk,	7	a
Minden hatalmasságunk,	7	a
Csak tebenned bízunk. ⁷⁹	6	a

⁷⁴ RPHA 0492, 0490, 0920...

⁷⁵ Első német egyházi változatát 1524-ből ismerjük (*Herr Christ, der eynig Gotts sohn...*; RMDT I. 516.).

⁷⁶ Z2B.

⁷⁷ RPHA 0492.

⁷⁸ 10. vsz.

⁷⁹ 8. vsz.

A Huszár Gálnál szereplő dallam, mint látjuk, a tiszta imitációs elvet követi: a záró kissor megegyezik a nyitósorok végződésével.

A másik dallamtípus inkább a XVII. században lett népszerű, az ellenreformáció idején. Az *Ave, rubens rosa* szöveggel terjedő dallam a fentinek közeli rokona, de majd a következő fejezetben vizsgáljuk meg.

*

A középkori anyag kapcsán már emlegetett *Palkó*-strófa a magyar hagyományban leginkább egy romlott, hiányos 4×12-esre emlékeztet: 12, 12, 6, 12, és mindig izorímes formában szerepel.⁸⁰ A 3–4. sor quasi nagysorkénti értelmi kapcsolódása (tehát a semlegesítő, majd újrarámeltető nagysor „ernyője”) Balassi gyűrűküldő énekében is megfigyelhető:

Eredj, édes gyűrőm, majd jutsz asszonyodhoz,
Ki veszen tégedet csókolni szájához.
Ó, hogy nekem ahhoz
Nem szabad most mennem, én vigasztalómhöz.

A 4. sor „vakrímes” 1. félsorát mindkét irányból rímes 6-osok veszik körül. A belső sor szerepét – a rondófélékhez, s a Minnesang kedvelt formái alapján már a középkori világi stro-

⁸⁰ E vonásában egyébként elüt a rondó-családtól, ahol a belső félsorok rímfordító szerepűek, legalábbis a közép-európai anyagban, tehát pl. aa | bbb rímcsoportok jönnek létre. Az első magyar rondók, köztük pl. Balassi *Az Zsuzsánna egy szép német leány* kezdetű dala és több XVII. századi rokon egyszerűen izorímes: aaaa | aaa.

fikához hasonlóan – egy a záróképet előlegező (máskor: a zárórímet „behozó”) rövid sor játssza.

Nem meglepő viszont, hogy Balassinál több olyan, Palkó-elvű strófát is találunk, melyek második fele ungarescaként viselkedik, szétrímelődik:

Annak személyének drága ékessége,	12	<i>a</i>
Szabadságomot már magamtól elvette,	12	<i>a</i>
Rabságra vetette,	6	<i>a</i>
Kínlódom érette,	6	<i>a</i>
Vette is eszébe. ⁸¹	6	<i>a</i>

Külön kutatási lehetne tehát a strófatípusok dinamikus kölcsönhatásainak vizsgálata, hiszen (már megfigyelhettük, s eztán is láthatunk még rá példákat) a poétikai rendszer nem szigorúan esik egybe a versforma sugallta keretekkel. Egyetlen adalék az „átjárhatósághoz”: egy tánc típusban nagyon könnyű észrevenni a Palkó-strófa középkori alapidallamának (*Depromemus laudes* vagy *Én ma vigasságos örömet hirdetek* kezdettel)⁸² nyitását, a folytatás azonban – legalábbis a proporcióban – ungarescá-elvű!⁸³ A Palkó-strófa mindenképp megérdemli a későbbi kutatások figyelmét.

*

A *Dies*-strófatípus késő középkori magyar parafrázisaival az előző fejezetben már megismertedtünk. Feltétlenül meg kell vizsgálnunk azonban a XVI. századi előfordulásait is, mivel ekkoriban még számos archaikus poétikai jegyet őriz, miközben – Sztárai Mihály, Decsi Gáspár és Zombori Antal keze nyomán – egy strófaújítási kísérletre szintén sor került.

A XVI. század költői a *Dies*-versszak alapszövegének a *Dicséretes az gyermek* kezdetű, karácsonyi éneket tekintették. Ennek őse már a *Winkler-kódex* fenti változatában megvolt, ám néhány évtized múlva, épp a reformáció hatására kialakult a több felekezet körében használatos, mondhatni: standard változat.

Dicséretes az gyermek, ki ez nap születék,	
Egy szeplőtelen szűztől vigasztalásunkra,	
Ha nem született volna,	<i>a</i>
Mi mind elvesztünk volna,	<i>a</i>
Ő mi üdvösségünk,	
Egyetlenegy Jézusunk,	
Ki miértünk születél,	

⁸¹ 4. *Bizonnyal esmérem rajtam most erejét...* BALASSI 1993, 12–14. (2. vsz.)

⁸² L. a középkori fejezetben!

⁸³ Alapváltozata: *Die Megdlein sind von Flandern*. Ammerbach 1571-es tabulatúrájából közli MERIAN 1927, 78., illetve Nörmigertől, 1598-ból uő., 243. Lengyel változata: *Polnischen Tantz*. STĘSZEWSKA 1962, I. 16. sz. A motívum közeli rokona egy háromtagú ungarescá, melyet a XVI. századi hangszeres fejezetben közre is adok.

Ótalmazz pokoltól!⁸⁴

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1					<i>a</i>	<i>a</i>				
2	<i>a</i>	<i>a</i>				<i>b</i>	<i>b</i>		<i>b</i>	
3										
4	<i>a</i>	<i>a</i>		<i>a'</i>		<i>a</i>				

Miként a táblázat is mutatja, ez a széles körben elterjedt népének bizony nem tartozik a kor legsikeresebb rímelésű magyar versei közé. A 3. versszakban egyetlen rímelő sorocskát sem találunk! Látszik, hogy a dallam „rímérzete” elegendő volt a korabeli hallgatóság számára. Az is nyilvánvaló viszont, hogy ezek a fogytékosságok a maguk modell-értékével árnyékot is vetettek a strófatípus kísérletező kedvű megújítóinak munkájára. A latin eredeti *abab | ccd eed* rímeit igen nehéz volna a fentiekből kihámozni, s aki nem ismerte az összöveget, talán sohasem szembesült a sorvégek ennyire logikus elrendezésének alkalmi lehetőségével sem. Szerencsére pl. *Huszár Gál énekeskönyvében* (1560–1561) a jegyzetekkel ellátott *Dies est laetitiae* is szerepel, majd a Telegdi-féle *Nagy örömnep ez nekünk* és külön versként a *Dicséretes a gyermek*.⁸⁵ A következő táblában a *Nagy örömnep...* rímrendszerét figyelhetjük meg, alább pedig már a *Winkler-kódexben* is nagy műgonddal magyarított, paralellismusokkal átszőtt első szakaszt adom közre.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1		<i>a</i>	<i>a</i>				<i>b</i>			<i>b</i>
2	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>c</i>		<i>a</i>	<i>d</i>	<i>d</i>		
3										
4	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>			<i>b</i>				

Nagy örömnep ez nekünk,
Mert Krisztus születék, *a*
Ki ez napon származék *a*
Egy szűznek méhétől.
Csodálatos a gyermek
És nagy gyönyörűséges
Ő emberségében, *b*
Mert meggondolhatatlan *p*
És kijelenthetetlen *p*
Ő istenségében.⁸⁶ *b*

A dallam a XVI. században (sok más népénekhez hasonlóan) nem jelent meg nyomtatásban. Legkorábbi kiadását az 1651-es *Cantus catholici*ben találjuk – a több felekezet körében népszerű, XVI. századi szöveggel s a középkori dallam discantusának leszármazottjával.⁸⁷

⁸⁴ *A keresztyéni gyülekezteben való isteni dicséretes...* (Várad, 1566), 126–127. (BHA IX.)

⁸⁵ Huszár Gál: *A keresztyéni gyülekezteben való isteni dicséretes...* (1560–1561), K4B–K7B (BHA XII.)

⁸⁶ Huszár Gál: *A keresztyéni gyülekezteben való isteni dicséretes...* (1560–1561), K5B–K6B (1. vsz.)

⁸⁷ *Prédikáció előtt* (*Cantus catholici*, 1651); RMDT I. 64/1. sz.

Di - ci - re - tes az gyer-mek ki ez nap ízű - le - ték;
Egy ízep-lő - te - len Szűz-től, vi - gáz-ta - lá - funk-ra. *R.*
Ha nem ízű-le - tett vól-na mi mind el - vész-tünk vól-na.
O mi űd-vőf-sé - günk, egy-gyet-len-egy JE-SVS-unk, ki mi
ér - tünk ízű - le - tél: ól - tal - mazz po - kol - túl.

Az énekszerzők hasonló jellegű, 13/14, 13/14, 20/21, 20/21 szótagszámú verseik nótajelzéseként a fenti szöveget és dallamot adják meg leggyakrabban. Megfigyelhetjük azonban a szöveg saját átszerveződését, a rímcsoportok helyzetének sokféle ingadozását is. A XVI. századi *Dies*-strófák alapképlete szigorúan nagysor-elvű, többnyire *aaaa*. Szótagszámai (cezúrákkal) a nyitósorokban 7+6/7, a cauda két nagysorában pedig 7+7+6/7.

Az alapváltozat szerkezetét leginkább Bogáti Fazakas Miklós követte a CXLV. zsoltár parafrázisában (*Istenem, én királyom, tégedet dicsírlek...*).⁸⁸ A latin *Dies*-től mindössze annyiban tér el, hogy a záró sor is hetes (az izometrikus övezet jegyében, l. később, XVII. századi utódainál is!). A zsoltár strófái többségükben megtartják a cauda kissorait, de izorímeikkel:

Énvelem és utánam nagy csuda dolgidat,	13	<i>a</i>
Emberek mind hirdetik hatalmas voltodat,	13	<i>a</i>
Beszélik jó voltodat,	7	<i>a</i>
Mondják igaz voltodat,	7	<i>a</i>
Atyai gondodat,	6	<i>a</i>
Térőkhöz irgalmat,	7	<i>a</i>
Te késő haragodat,	7	<i>a</i>
Nagy kegyelmes voltodat. ⁸⁹	7	<i>a</i>

A nyitósorok felbomlását is megfigyelhetjük néha, de ilyenkor is csak az izorímes megoldásra törekedett (és mindig csak az egyik nyitósor ilyen!):

Nagy volta véghetetlen és megmérhetetlen...

Téged atyák dicsírnek, fiaknak említnek...

⁸⁸ RPHA 0603. A szöveget a készülő Bogáti-összkiadásból SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza bocsátotta rendelkezésemre, segítségért ez úton is köszönetet mondok.

⁸⁹ 4. vsz.

Az előrím alkalmi használata mellett előfordul Bogátinál a (nemsokára, korábbi példakon elemzendő) **AAaAa** sorarányú, a caudát nagysor+kissor kapcsolatává átalakító képlet is. Egy esetben az izorímes rendszert a valódi *Dies*-rímekkel próbálta feloldani, s a zárósor előtti sorocska kivételével ez sikerült is, részben az előrím segítségével:

Inkább az ő szentihez ő magát úgy szabja,	<i>a</i>	
Hogy valamit kéválnak, kegyesen megadja,	<i>ba</i>	
Azkik ötet szeretik,	<i>c</i>	
Tiszta szívvel tisztelik,	<i>c</i>	
Bántani nem hagyja,		<i>a</i>
Ha bántják és kiáltnak,	<i>b</i>	
Panaszokat meghallja,	<i>a</i>	
Bosszújokat megállja. ⁹⁰	<i>a</i>	

Fentebb említettem Sztárai Mihály, Decsi Gáspár és Zombori Antal nevét. E három jeles énekszerző a fenti, meglehetősen merev képletet egy új, alternatív formával kombinálta. Látni fogjuk: nem egy teljes értékű új strófát találtak föl, csupán egy alkalmi helyettesítőt, melyet a korabeli verselési gyakorlattal mégiscsak könnyebb volt megírni, mint a félsor-referenciák miatt túl cizelláltnak tűnő eredeti *Diest*.⁹¹ Az általuk kialakított versforma a *Dies*nek nem „vér szerinti” leszármazottja, hanem – a dallam tanúsága szerint – egy *Dies*-struktúra nyomán, nagysor–kissor oppozíciókba rendezett, egykor 7×7-es kisrondó bővített alakja! A felületi érintkezésen túl azonban mélyebb kísérletről van szó, hiszen a szemünk előtt zajlik le egy strófaelv „szublimálációja” és újraalkalmazása.

Az újszülött strófa legfőbb jellemzője, hogy látványosan felvállalja a versszak kéttöm-bűségét, *aabb* rímképlettel és következetesen végigvitt hetes kissorokkal, tehát többnyire 14, 14 | 21, 21 szótaggal. Sztárai Mihály *História Cranmerus Tamás érseknek... állhatatosságáról...* című versében (1560) találkozunk először – igaz, csak szórványosan – ilyen rímmegoldással.⁹²

A folyamat „motorjának” a cauda 3. kissorát tarthatjuk. Az egyik esetben *rímpárt alkot az előtte lévő kissorral*, így **AAaAa** (222121) sorarányú szakasz jöhet létre. Ez a csoportosítás a XVII. században szinte tipikusnak mondható, ekkoriban viszont még ez is inkább kísérleti jellegű az említett, négy nagysorból álló versformához képest.

⁹⁰ 11. vsz.

⁹¹ A három, nagy terjedelmű költemény rímtáblázatát helytakarékosági okokból nem közlöm; teljes metrikai rendszerük feldolgozása úgyszólván önálló monográfiát tenne ki.

⁹² *Mostan való időben, ezerötyszáz ötvenhatában...* RMKT XVI/5. 241–262.

Az Cantabrigiában hat fű doktort választta,	14	<i>a</i>
És az Oxoniából ismét annyit választta,	14	<i>a</i>
Az tizenkét doktornak ítélet ez vala,	14	<i>a</i>
Hogy Isten ellen volna,	7	<i>a</i>
De pápa hatalmával, azért jóvá tehetné,	14	<i>b</i>
Néki megengedhetné. ⁹³	14	<i>b</i>

Nem lehet eléggé hangsúlyozni: a XVI. században az ungaresca- és a rondó-elv szüntelenül átcsap egymásba, s ebben a csoportban igen ritkák azok a versek, melyek első szakaszuktól az utolsóig azonos metaképlet nyomán születtek. A *Cranmerus*-história egyik versszakának közepe például a rímek szempontjából szabályos, két belső soros rondóként értelmezhető, a további példákban pedig egyéb, rondó- és *Palkó*-elvű módszerekkel rendeződtek át a kissorok:

Istennek szent fiában,	7	<i>a</i>
A Jézusban Krisztusban,	7	<i>a</i>
Az Szentlélek Istenben, mint vagyon az Crédóban,	14	<i>a</i>
Hű köresztyének lévén az Anyaszentegyházban,	14	<i>a</i>
Igaz mártéromságban,	7	<i>a</i>
Krisztusnak vallásában,	7	<i>a</i>
Meg nem tántorodának sebes tűznek lángjában. ⁹⁴	14	<i>a</i>

Nagy szépen megigazlák ezt ottan az doktorok,	14	<i>a</i>
Az többi mégis vakul, noha nincs mit mondaniok;	14	<i>a</i>
Az király hogy ezt hallá,	7	<i>b</i>
Tamás doktort hívatá,	7	<i>b</i>
Beszédét meghallgatá,	7	<i>b</i>
Néki megparancsolá,	7	<i>b</i>
Véle ez beszédek nagy szépen megíratá. ⁹⁵	14	<i>b</i>

Megengedé az királ mind az egész országnak,	14	<i>a</i>
Azért mind bégyülének, kik fő népek valának,	14	<i>a</i>
Doktorok Szentírásból mind igazat vallának,	14	<i>a</i>
Egy szép könyvet íranak,	7	<i>a</i>
És kezek írásával az könvnek bizonságot űk mindnyájan adának. ⁹⁶	21	<i>a</i>

Figyeljük meg az alábbi, összetett rímjátékot. Ennek őset már korábban megtaláljuk a Sztárai-strófában és a *Dies*-strófa előképeiben, ám Decsi Gáspár *Dávid és Betshabé*-jában (1579) és Zombori Antal *Eleázár*-históriájában (1582⁹⁷) válik igazán gyakorivá. Az utóbbi két-tő nótajelzésként éppen Sztárai *Cranmerus*-ára hivatkozik. Az előrímről van szó, mely a fent vizsgált módon, másodlagos referencia-hálóba rendezi a kissorokat a főrímekhez képest (hol valódi rímként, hol paralellismusok által). Továbbfejlesztett változatát *additív rímcsoporthoz* fogjuk nevezni. A referenciális eljárás lényege, hogy a nyitósorokban felbukkant rím és az előrím(ek) a harmadik, három tagú nagysort a szokott módon kissorokra törve „felsorakoznak”

⁹³ RMKT XVI/5. 243.

⁹⁴ RMKT XVI/5. 241.

⁹⁵ RMKT XVI/5. 243.

⁹⁶ RMKT XVI/5. 247.

⁹⁷ RMKT XVI/11. 20. sz.

az új rím előtt. Például az idézett strófa *ab cb | cab ccb* rímképletű, amit a paralellismusok még rendezettebbé tesznek (a jobb oldali oszlopban az egyszerűsített képlet olvasható):

Csuda, menni sok néppel	<i>a</i>	<i>a</i>
Az király elindula,	<i>b</i>	<i>b</i>
Szántalan sok lovakkal,	<i>c</i>	<i>a</i>
Szekerekkel indula.	<i>b</i>	<i>b</i>
Nagy sok elefántokkal,	<i>c</i>	<i>a</i>
Tevékkel, öszvérekkel,	<i>a</i>	<i>a</i>
Mindenképpen indula,	<i>b</i>	<i>b</i>
Szántalan sok hajókkal	<i>c</i>	<i>a</i>
És nagy sok naszádokkal	<i>c</i>	<i>a</i>
Vizen hadat indíta. ⁹⁸	<i>b</i>	<i>b</i>

A következő idézet előríme (*b*) keresztrím-pozícióba állítja a másutt leggyakrabban izorímes sorvégeket, melyek az említett, új típusú, *AAAaAa* sorarányú versszakot szövik át:

Választá Galliában,	7	<i>a</i>
Az Franciaországban,	7	<i>a</i>
Doktorokkal egyemben Párizs oskolájában,	14	<i>a</i>
És minden fű helyekre, hol doktorok valának,	14	<i>b</i>
Egyenlő társaságban,	7	<i>a</i>
Vélek szemben lennének mindenütt, ez dolognak	7	<i>b</i>
Igaz meglátásában. ⁹⁹	7	<i>a</i>

A másik – szintén főleg Zombori Antalnál gyakori – eljárással a frons és a cauda továbbra is két-két nagysornyi hosszúságú marad, ám a rímek *aa | bb* képletbe rendeződnek. A *diesis* tehát az új „láb” új rímét is jelöli. Bár ez a metaszerkezet voltaképp „lefedti” a latin forrásszöveg összetett és referenciális rímképletét, hiszen a lábak ott is *aabb* rendben sorakoztak, a kissorok szerepe a magyar változatokban továbbra is elenyésző. A *Winkler-kódex* versteknikáján főként az előrím használatával sikerült felülemelkedni: a XVI. század második felében már elég ritkák a véletlenül párosodó kissorrímek (l. kicsit lentebb).

Az első példában szabályos, „merev” nagysorváltást figyelhetünk meg, a másodikban keresztrímes nyitó sorok után új rímű, de tagolatlan nagysorokat, a harmadikban pedig – a nyitó sorok „széles nyomtávú” *xaxa* rímei után – a cauda mindkét lábának szép, kissoros felaprózását (a másodikat izorímes övezetté alakítja a 7. kissor ríme):

Izrael fiaira vagyon igyekezetek,	<i>a</i>
Az Lysiassal vadnak szántalan nagy sok népek,	<i>a</i>
Ott nagy főembereket az Lysiais előttök hadnagyul lám választá,	<i>b</i>
Ptolomeust, Nicanort és az erős Gorgiast, őket vezérül hagyá. ¹⁰⁰	<i>b</i>

⁹⁸ Uo., I/20. vsz.

⁹⁹ RMKT XVI/5. 244.

¹⁰⁰ Uo., I/110. vsz. (A belső rímek nélküli nagysorok létrejöttében ilyenkor persze a sok idegen névnek is szerepe volt.)

Róla, oly igen kéri,	<i>a</i>
Hogy ne feledkezzenek,	<i>b</i>
Tanításáról neki	<i>a</i>
Úk megemlékezzenek,	<i>b</i>
Ezeket elvégezvén, fejenként mindeniket megáldá szép áldással,	<i>c</i>
És ezeknek utána ez világból kimúlék isteni szép áldással. ¹⁰¹	<i>c</i>

Mondám, első részében mi énekünknek szólunk,	<i>a</i>
Izrael fiainak sok nyavalyáját mondjuk,	<i>a</i>
Istentelen királytúl,	<i>b</i>
Gonosz Antiochustúl	<i>b</i>
Kik nagy sokat szenvedtek,	<i>c</i>
Az egy élő Istennek	<i>c</i>
Drága, szent neve mellett	<i>c</i>
Kiket mind szenvedtenek. ¹⁰²	<i>c</i>

Sztárainál a hatodik kissor az esetek többségében még a nyitó nagysorok rímét hordozta, s a hetedik sorocska játszotta a *diesis* szerepét (a fentebb idézett, izorímes strófánál még az sem, ám különállása itt is komoly hangsúlyt kapott):

Cranmerus Tamás őket ottan megköti vala,	<i>a</i>
Mikor csak egy keveset szólnia hadnak vala,	<i>a</i>
Mindazáltal doktorok, lám, azt kiáltják vala:	<i>a</i>
„Meggyőztük igazsággal!”	<i>b</i>
Azért ismég hóhérok ütet tömlecre vivék igen nagy hamarsággal. ¹⁰³	<i>b</i>

Az előző két rímjáték kombinálódik az alábbi (egyáltalán nem magában álló!) szakaszban, ahol a keresztrímes nyitósorok után a rímváltó 3. metasorban az összes előző rím felvonnul (*abab* | *abc xbc*):

Ott üvéle egyemben	<i>a</i>
Izraelnek fiai,	<i>b</i>
Mindazokkal egyemben	<i>a</i>
Matatiás fiai,	<i>b</i>
Ott nagy sok ideiglen	<i>a</i>
Az Istennek népei	<i>b</i>
Erössen kesergének,	<i>c</i>
Matatiás, az jámbor,	<i>x</i>
Néki öt szép fiai	<i>b</i>
Gyászbán mind öltözének. ¹⁰⁴	<i>c</i>

A verscsoport metrikai elemzése önálló tanulmányt érdemel, ezért most nem térhetek ki az összes lehetséges képletre. Összefoglalásként mindenképp elmondhatjuk, hogy a *Dies*-strófa XVI. századi magyar utódai elsősorban nem a latin, referenciális rímrendszert (*abab* | *ccd eed*) követik, hanem az alábbi típusú elrendeződéseket:

¹⁰¹ Uo., I/84. sz.

¹⁰² Uo., I/24. vsz.

¹⁰³ RMKT XVI/5. 251.

¹⁰⁴ Uo., I/59. vsz.

A) 4 nagysor (aaaa, aabb)

B) 3 nagysor + 1 kissor + 1 nagysor + 1 kissor (aaaaaa, aaabab, aaaabb, aabbbb stb.)

C) rondó-változatok, pl. 3 nagysor + 2 kissor + 1 nagysor (aaaaaa, aaabbb stb.)

D) független kissorok (aaaaaaaaaa, aaaaaabbbb, ababbbbbbb stb.)

illetve ezek szabadon szétrímélődő nagysorú kombinációit.¹⁰⁵ Az izo-szabály és a rímpár-kényszer magnetikus erővel rendezgeti saját törvényei szerint a félsorokat, függetlenül a latin mintától, ám csöppet sem mentesülve a magyar hagyomány hatásától, hiszen az utóbbi három szöveg összefüggő láncot alkot sajátos, 7-elvű formaváltozatával és Sztárai modellként használt strófaival.

A dallam, melyre a fenti verseket énekelték, szintén megérdemli figyelmünket. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza az RMKT XVI/11. kötet hangjegyes függelékében az 1778. évi debreceni énekeskönyvből adta közre. Első, egykorú kiadása Huszár Gál 1574-es énekeskönyvében található, *Mi atyánk, Atya Isten* kezdettel.¹⁰⁶ Ez nem más, mint a középkori fejezetben már idézett, *In natali Domini (Da Christus geboren war)* XV. századi cantio leszármazottja.¹⁰⁷ Ismétléseit az RMKT függeléke nyomán jelöltem, s ezúttal Decsi Gáspár históriájának első szakaszával adom közre.

Drá - ga dol - got be - szél - lek, - kér - lek, meg - hall - gas - sá - tok,

Em - be - ri gyar - ló - ság - ban kik bűn - ben fo - gan - tat - tok,

Az Is - ten - nek ha - rag - ját az bűn el - len lás - sá - tok,
Hogy bűn - ben ne es - se - tek, bűn - ben el ne vesz - sze - tek,

És jól meg - ta - nul - já - tok,
Meg - mon - dom, mit te - gye - tek.

¹⁰⁵ Elég gyakori például a nyitó nagysor szétrímélődése (aa).

¹⁰⁶ RMDT I. 83/I. sz.

¹⁰⁷ Az RMDT I. 83/II. sz. dallam az *Eperjesi graduál*ból (1639) való, melyben a karácsonyi ének dallamának alapváltozatát is megtaláljuk *Mikor Krisztus születék* kezdettel.

Jól látható a dallam eredeti felépítése: **abcd | ecb**. A *c* motívum tehát *dallam-előrimként* vezeti be a főrim értékű *d*-t (mely álzáratra vezet: itt IV., másutt V. fokra) és a visszatérő, azonos erejű *b*-t, ekképpen visszaforgatva a *frons* tonikáról szubdominánsra vezetett nagysori zárlatait. A dallam imitációs technikája azért mindenképp az első „nagysor” zárlatát járja körül. A Sztáraiék megalkotta *Dies*-metastrófa a dallamot az ismétlések miatt még jobban megtagolja: **abcd | ecb ecb**.

*

Míg a magyar költészet alig szaporítja a XVI. századi ungarescákat, a szlovák kéziratos énekhagyományban megjelennek. (Mint fentebb már láthattuk, a Sztárai-strófát is használták.) Az első igazi szlovák ungarescák a XVII. század eleji *Fanchali Jób-kódex*ből valók:

Devečko má milá, potešení meho	12	6+6	<i>a</i>
Ráč obveseliti, serdečka smutného,	12	6+6	<i>a</i>
Neb te verne miluji,	7	7	<i>b</i>
Čest, víru zakazuji	7	7	<i>b</i>
Víc než se samého. ¹⁰⁸	6	6	<i>a</i>
Mějž, ty, lítost, má najmilší, nad serdcem mojem,	13	4+4+5	<i>a</i>
Nebo sem ja ve všem polovný tobe,	11	3+3+5	<i>a'</i>
Milostís' mne ranila,	7	7	<i>b</i>
Zdravís' mému škodila,	7	7	<i>b</i>
Mne si zarmútila. ¹⁰⁹	6	6	<i>b</i>

Az alábbi dalszövegben pedig – az egykorú magyar költészetben jobbára csak Luthersoltárok hatására előforduló – kisorondó-elvet figyelhetjük meg. Vegyük azonban észre: ez a 12, 12 | 7, 7, 6-os, fent bemutatott ungarescá-strófa „szétrímelt” rokona. Talán még a dallamuk is közös volt, miként a XVII. századi magyar verseknél látni fogjuk...

Bože, požal toho	6	<i>a</i>
Smútku žalostného,	6	<i>a</i>
Čo zlobiví lidé,	6	<i>b</i>
Učinili sú mne,	6	<i>b</i>
Beze všej príčiny mej,	7	<i>c</i>
Zarmútili serdce mé,	7	<i>c</i>
Milost sú zrušili. ¹¹⁰	6	<i>d</i>

*

¹⁰⁸ *Fanchali Jób-kódex* (1595–1608; Stoll 2002, 4. sz.) 202–3. MIŠIÁNIK–ECKHARDT– KLANICZAY 1959, 4. sz., 168–72.

¹⁰⁹ Uo., 5. sz., 172–80.

¹¹⁰ Uo., 6. sz., 180–5.

A XVI. század költészete teljes jogfolytonossággal örökíti át magát a XVII. századba, s a korszak első felét uralma alatt tartja. Szenci Molnár Albert metrikai kísérletén kívül szinte semmi komoly változást nem figyelhetünk majd meg. Ez azzal is összefügg, hogy az 1500-as évek során (főként történelmi okokból) gyakorlatilag új alapokra került egy ország, sőt nyugodtan mondhatjuk: egy régió művelődésszerkezete. A veszteségek listája mellé pedig mindig gondoljuk oda a nyereségeket: anyanyelvű irodalmunknak ekkoriban felgyorsított ütemben kellett feltornásznia magát a csíráállapotból a reformáció naprakész, közérthető – egyben közéleti – igényeihez. Vele párhuzamosan, Balassi személyében a késő petrarkista szerelmi költészet szókinccse és lelkesége is átkerült hozzánk, a tőle telhető legnagyobb formai cizelláltsággal, s ebben a folyamatban az átvételeken, kísérleteken kívül a régiesebb strófatípusok megújítása is legalább olyan fontos feladata volt.

Mindemellett HORVÁTH Ivánnak igaza van, mikor keserű szájjal összegzi tapasztalatait, melyeket a reneszánsz irodalmi metrumok hazai jelenléte utáni nyomozás során szerzett. Egyértelmű, hogy a referenciális, kéttömbű szerkesztés igénye csak halványan dereng ekkoriban, többnyire – láhattuk – elrejtve néhány, eltérő versmértékű strófába. Márpedig „A reneszánsz lírai formák legalapvetőbbike... mégiscsak valaminő zárt forma lenne. Ehhez persze szimmetriák és aszimmetriák, különféle rendű-rangú visszautalások, hierarchizáltság szükségeltetnék, mindenekfölött pedig olyan versforma, mely eleve meghatározza a mű egész terjedelmét. Arany állandó panasza volt, hogy a régi magyar irodalomban sosem sikerült ezt a szintet elérni. Nem is sikerülhetett. Amíg van izo-szabály, addig nincs zártság; ezt könnyű belátni.”¹¹¹

Elkeseredni azért semmi okunk. Amit költészetünk ekkoriban, a költői iskolákat nélkülöző, autodidakta módszereivel és hihetetlen bátorságával elért, nem kevés. Egy-egy jobban sikerült versszakban már ott felelgetnek a referáló sorocskák, Balassinál szabályos rondót is találunk (a bécsi Zsuzsannáról szerzett éneket), költőink komoly játékaik pedig apránként rendszerre szerveződnek. Mindehhez a XVII. századi Erdély és részint a királyi Magyarország lesz a helyszín – átlépünk tehát egy ugyanolyan decentralizált műveltségű, spontán módon újító és ösztönösen konzervatív korszakba, ahol továbbra is igény lehet a fenti strófatípusokra s azok összes vívmányára.

¹¹¹ HORVÁTH I. 1989, 203.